

Aino Sarje

Saksalaisvaikutteet suomalaisessa sotilasvoimistelussa (ref.)

Sotilaiden voimistelu on ollut varhaisinta järjestäytyntä ruumiinkulttuuria Suomessa. Artikkelini kuvaa tämän voimistelun kehityskaarta Ruotsin vallan ajalta toiseen maailmansotaan. Vaikutteet harjoituksiin saatiin pääasiassa saksalaisista aatteista ja esikuvista. Sotilasvoimistelun kehityksessä voidaan erottaa neljä vaihetta, jotka ovat heijastaneet kulloistakin sotilasihannetta ja sen perustana ollutta sodankäynnin tapaa. Varhaisin suuntaus oli klassista voimistelua, joka kuului aatelissäädyn poikien kasvatukseen. 1840-luvulta alkaen kadettien voimistelu sai virallisen aseman Suomen sotakoulussa, jossa sitä harjoitettiin vuosisadan loppuun asti. Tuo voimistelu muistutti aikansa seuravoimistelua. Suomen itsenäisyyden alkuvuosina voimistelua harrastettiin jossain määrin armeijan piirissä ja se muuttui sotilaallisemmaksi. Sotilasvoimistelu säilyi suojeluskuntajärjestön liikuntamuotona. Kenttänäytökset olivat osa järjestön julkisuuskuvaa.

Aatelisnuorukaisen kasvatusta

Suomalaisen sotilasvoimistelun lähtökohtana oli Ruotsin valtakunnan aatelissäädyn kasvatuskulttuuri. Sotilasura mahdollisti aatelisnuorukaisille säädynmukaisen yhteiskunnallisen aseman, arvostuksen ja toimeentulon. Toisaalta he sitoutuivat upseereina tuomaan suvulleen ja säädyilleen kunniaa ja mainetta sotakentiltä. Verenperintöön tukeutuva aristokraattinen kunnia merkitsi aseman korostamista, maineen vaalimista ja arvokasta käytöstä. Säädynmukaiseen olemukseen kuului hienostunut pukeutuminen ja ylväs ryhti. Aatelismiehen tuli olla ritarillinen, toisin sanoen hänen tuli suojella heikkoja, puhua totta ja avustaa vaaratilanteeseen joutuneita.¹ Ritarillisuuden ja miehisen kunnian vaaliminen edellytti hyvää ruumiillista kuntoa ja erilaisia ruumiillisia taitoja.

1700-luvun lopulla Savon prikaatin komentaja, eversti Yrjö Maunu Sprengtporten perusti Ristiinan pitäjään Brahenlinnan savolaisten aatelisnuorukaisten kasvatusta varten. Jo siellä arvellaan harrastetun sotilaallisina harjoituksina miekkailua ja ratsastusta. Brahenlinnan seuraajaksi perustettiin vuonna 1778 Haapaniemen sotakoulu, niin ikään Sprengtportenin aloitteesta. Kymmenen vuotta toiminut koulu oli alallaan ensimmäinen koko Ruotsin valtakunnassa. Kokeiluluontoisuudestaan ja vapaamuotoisuudestaan huolimatta Haapaniemen koulun upseerikasvatuksen merkitys oli varsin huomattava Suomen silloisissa oloissa, sillä monet kadetit tulivat olemaan tärkeitä autonomian ajan Suomen olojen järjestämisessä. Viidestä seitsemään vuoteen kestävä koulutus aloitettiin jo 8–10 vuoden ikäisenä. Sprengtportenin näkemykset olivat uusia, ja näin ollen myös sotakoulun opetussuunnitelmat ja -menetelmät olivat monessa suhteessa Ruotsin silloisen triviaalikoulun edellä. Opetukseen kuului muun muassa klassisia ruumiinharjoituksia, jotka oletettavasti muistuttivat ruotsalaisen ylhäisöaateliston poikien ritarikasvatusta.²

Klassinen sotilasvoimistelu oli laaja-alaista ruumiinharjoitusta, jolla pyrittiin kehittämään yläluokkaisille nuorukaisille uljasta ryhtiä ja hyvää terveyttä. Lisäksi opetettiin seuraelämässä vaadittavia tapoja ja maailmanmiehelle vanhastaan kuuluvia taitoja. Harjoituksiin kuului miekkailua, ratsastusta, heittämistä, juoksemista ja tanssia sekä voltagea eli taiturointia liikkuvan hevosen selässä. Voltage-harjoituksista kehittyi vähitellen telinevoimistelua, jossa elävät hevoset korvattiin puisilla.

Miekkailu taas kehittyi voimistelun vapaaliikkeiksi ja marssiharjoitukset järjestysliikkeiksi. Marssitaidoista oli hyötyä niin sodankäynnissä kuin ritarien kuninkaallisissa paraateissa.³

Suomen autonomian alkuvuosina Ruotsin vallan aikuinen ruotujakolaitokseen perustuva armeija supistettiin 3000 sotilaaseen, joiden ohella maassa oli venäläisiä joukkoja.

Haapaniemen sotakoulun toiminta sai kuitenkin jatkoa, mutta Venäjän keisarin alaisena Suomen topografikuntana. Vuonna 1821 poliittisista syistä mutta käytännössä tulipalon vuoksi sotakoulu siirrettiin Haminaan, jossa se toimi Suomen kadettikoulun nimellä. Jo koulun ensimmäinen johtaja, everstiluutnantti O. K. von Fieandt esitti voimistelu-oppiaineen kannalta kauaskantoisia näkemyksiä. Kl. U. Suomelan mukaan nämä merkitsivät jopa voimistelun lopullista läpimurtoa armeijalaitoksessa. Kouluun otettiin vuosittain vajaa parikymmentä uutta oppilasta, mutta vain aristokratian piiristä. Esimerkiksi vuoden 1845 ohjesääntö määräsi, että ainoastaan ylimpiin yhteiskuntaluokkiin kuuluvien perheiden pojat saivat opiskella Suomen kadettikoulussa. Varallisuus sinänsä ei ollut eliittiin kuulumisen määrittäjä, vaan sopivan sukutaulun ja verkoston lisäksi oleellista oli hallita käytöstavat, pukeutuminen ja sivistys. Monet koulusta valmistuneet upseerit palvelivat Venäjän armeijassa, jossa he saattoivat tehdä näyttävän uran ja yletä kenraalin arvoon asti. Valtaosa kadettikoulun käyneistä kuitenkin kuuluivat Suomeen perustettuihin värvättyihin joukko-osastoihin.⁴

Sotilasvoimistelu virallistetaan

1800-luvulla suomalainen sotilasvoimistelu seurasi saksalaisen valistuksen ruumiinkulttuurin filantrooppisia virtauksia, lähinnä J. C. F. GutsMuthsin (1759–1839) näkemyksiä. GutsMuthsin seuravoimistelussa yhdistyi kolme perinnettä: aristokraattiset ja pedagogiset pelit, antiikin ruumiinharjoitukset ja penthalon sekä aristokraattinen ja akateeminen tanssimisen, miekkailun ja ratsastuksen perinne. GutsMuths esitteli voimistelujärjestelmänsä teoksessaan *Gymnastik für die Jugend* jo vuonna 1793, mutta lopulliseen muotoonsa se asettui vasta 1820-luvulla. GutsMuthsin seuravoimistelu oli poliittisesti neutraalia ja sitä oli helppo soveltaa sekä kasvatus- että sotilasvoimisteluksi.⁵

Virallisesti voimistelu otettiin kadettien koulutusohjelmaan vuonna 1839. Tuolloin myös nimitettiin voimistelun opettajaksi koulussa ja yliopiston voimistelulaitoksella toiminut Svante Gallenius. Suomalain arvion mukaan voimistelu oli tuolloin kadettikoulussa korkeatasoisempaa kuin silloisella yliopiston voimistelulaitoksella.⁶ Koululla oli alusta alkaen miekkailumestari, joka opetti myös vieraita kieliä ja ratsastusta sekä piti sulkeisharjoituksia. Ratsastuksen opetusta annettiin yläluokilla jopa 6–8 tuntia viikossa. Myös tanssilla oli tärkeä sija upseerille välttämättömänä pidetyn joustavan esiintymisen ja seurustelutaidon kehittämisessä. Vuonna 1839 tanssinopettajaksi nimitettiin ruotsalainen balettimestari. Lisäksi harjoiteltiin marssimista. Uinti oli lähinnä karaisevia merikylpyjä. Ohjesääntöehdotuksen mukaan liikunta ei rajoittunut vain oppitunteihin, vaan ryhdikkään elämänasenteen kehittämiseksi myös vapaa-aika oli käytettävä aktiiviseen toimintaan, kuten juoksuleikkeihin, kädenvääntöön ja käsikapulaan, kohtuullisten painojen nostoon ja kantamiseen, metsästykseen ja ampumiseen sekä hiihtämiseen ja luisteluun. Kadetit harrastivat myös kaikenlaisia pelejä, joiden tarkoituksena oli huihin ohella fyysisen kunnan ja kekseliäisyyden kehittäminen.⁷

Fennomaanit puolsivat yleistä asevelvollisuutta, koska olettivat sen luoneen Preussin mahdin ja uskoivat sen auttavan myös Suomen itsenäistymistä. Säätyjen kannaksi tuli, että yleisen asevelvollisuuden perusperiaate isänmaan puolustaminen oli jokaisen kansalaisen velvollisuus. Myös Suomen kadettikoulun henki oli vankasti isänmaallinen ja kansallinen keisaria kohtaan osoitetusta lojaalisuudesta huolimatta. Koulun henkilökunnan tuli olla Suomen kansalaisia, mikä antoi sotaväelle kansallisen luonteen. Uusi asevelvollisuuslaki astui voimaan vuonna 1879 ja koski kaikkia 20–40 vuoden ikäisiä miehiä. Periaatteessa jokaisen puolustuskykyisen miehen tuli voida vaaran uhatessa astua isänmaan palvelukseen. Käytännössä tosin kutsunnoissa vakinaiseen väkeen arvottiin vain 10 % ikäluokasta, pääosan jäädessä reserviläisiksi. Suomalaiset joukot muodostivat ainoastaan ratsu- ja jalkaväkeä, joissa vakinaisesti aseissa oli 4000 ja reservissä 12 000 miestä. Arpa ratkaisi, millä tavoin kukin palveluksensa suoritti. Asepalvelus oli kolmivuotinen, mutta kansakoulun käyneet pääsivät kahdella ja ylioppilaat yhdellä vuodella. Asepalvelulla oli siis myös kansansivistystehtävä. Reserviläisten koulutus kesti vain 90 vuorokautta, kolmen vuoden aikana.⁸

Suomen sotaväkeä alettiin pitää kansallisena vertauskuvana, jolla kohennettaisiin maan asemaa erillisenä kokonaisuutena Venäjän keisarikunnassa. Suomettarelaiten mielestä armeija toimi myös poliittisena kansakouluna ja edisti kansallisen ideologian juurtumista. Asevelvollisuusajan koulutus näkyikin miesten asennoitumisessa heidän loppuelämänsä ajan. Kenraalikuvernöörinä toiminut kenraali Heider otti käyttöön kolmesta kahdeksaan päivään kestävät kenttämarssit, joita harjoiteltiin säännöllisesti koko 1880-luvun ajan. Marssien tärkeänä tehtävänä oli esitellä sotaväkeä kansalaisille ja vakiinnuttaa armeija suomalaiskansallisena instituutiona näiden mielessä. 1880-luvulla alkoi voimistelun kultakausi Suomen armeijalaitoksessa. Tuolloin myös reserviläisten ohjesääntöön sisällytettiin voimistelua, jota tuli olla kuusi viikkotuntia kahdeksan viikon aikana.⁹ Armeijan johdossa kiinnitettiin huomiota myös asevelvollisten fyysiseen kasvatukseen. Suomen johtava voimistelunteoreetikko Viktor Heikel (1842–1927) piti voimistelua erinomaisena keinona kasvattaa sotamies. Hän oli varma, että voimisteleminen kohentaa myös alokkaiden luonnetta lisäämällä raittiutta ja hilpeyttä, rohkeutta ja itseluottamusta, valppautta ja neuvokkuutta, tahdonvoimaa ja vilpittömyyttä sekä tahti- ja järjestyshalua.¹⁰

Heikel sai Gustaf Adolf Gripenbergin (myöhemmin everstiluutnantti ja vt. esikuntapäällikkö) kanssa tehtäväkseen sotilasvoimistelun käsikirjan laatimisen. Oppaan ajatukset voimistelun tarkoituksesta muistuttivat Heikelin vuonna 1874 poikien kouluvoimistelun käyttöön laatiman *Praktiskhandbok i skolgymnastik för gossar* -oppaan päämääriä. Heikelin suunnittelema sotilasvoimistelu oli siis hyvin samankaltaista kuin tuon ajan poikakoulujen voimistelu, niin kutsuttu terveysvoimistelu. Vuonna 1881 Heikelin *Neuvoja sotavoimistelussa* ilmestyi sekä suomen- että ruotsinkielisenä. Oppaassa alleviivattiin terveydenhoidon merkitystä. Heikelin mielestä sotilasvoimistelulla voitiin monipuolisesti kehittää sotilaiden ruumista. Oppaassa vakuutettiin milteipä ylisanoin, kuinka voimistelun avulla lihakset, luut, aivot ja hermot vahvistuvat ja virkistyvät, hengitys voimistuu, ruuansulatus ja verenkierto paranevat ja ruumiinlämpö kohoaa, liiallinen rasva ja neste vähenevät sekä siitoshalu masenee. Tosin oppaan mukaan näiden hyvien vaikutusten syntyminen edellytti riittävää lepoa ja ravintoa, raitista ilmaa ja auringonvaloa sekä puhtautta ja kohtuullisuutta. Sotilaspalvelus oli siis kaikinpuolista terveellisen

elämäntavan harjoittelua. Kirjan johdannossa voimistelun tehtäväksi asetettiin kasvattaa ”sielun valtiutta ruumiin ja etenkin liikuntaelimiin ylitse ja siten kehittää useita sielun ja ruumiin ominaisuuksia, jotka varsinkin sotilaille ovat tärkeitä.” Niitä Heikelin mielestä olivat ”väkevät kädet vakaasti pitääkseen asetta ampuessaan, vahvat jalat ja hyvät keuhkot voidakseen käydä pitkiä matkoja, vahva selkä kantaakseen asetta ja säilytystä, hyvä vatsa ja iloinen mieli, voidakseen kestää vaivoja ja kieltämyksiä sekä vahvat hermot ja vääjäämätön urhoollisuus uhalla kohdatakseen vaaroja ja kuolemaa.”¹¹

Heikelin sotilaille laatimat harjoitukset nojasivat GutsMuthsin järjestelmään. GutsMuths arvosti uljasta ryhtiä ja voimakasta ruumista, jotka hänen mielestään kuvastivat jaloa luonnetta ja moraalista rohkeutta. Voimistelu oli laaja-alaista ruumiin kehittämistä, mutta ruumiillisen kasvatuksen tuli olla hilpeää ja iloista ja sisältää myös pelejä ja leikkejä. Myös Heikel halusi voimistelulla kehittää ryhtiä, lisätä voimaa ja kestävyyttä sekä ruumiin monipuolista hallintaa, kuten notkeutta ja nopeutta sekä taitavuutta päästä kaikenlaisten esteiden yli. Neuvoja sotavoimistelussa sisälsi kymmenen hauskaa ja monipuolista ohjelmarunkoa, joita kutakin tuli harjoitella kolmesta kuuteen oppituntia yhä ”suuremmalla tarkkuudella ja voimalla”. Voimisteluun kuului järjestysliikkeitä, vapaa-
liikkeitä, telineliikkeitä sekä leikkejä ja pelejä. Ohjelmissa oli kaksitoista osaa, joiden välissä komennettiin lepo. Ensimmäisessä harjoituksessa suoritettiin kustakin osasta vain nimiliike, mutta harjaantumisen myötä liikkeitä lisättiin. Ohjelmat olivat lopulta aika pitkiä ja vaihtelevia, vaikkakin motorisesti yksinkertaisia. Jotta voimistelijoiden mielenkiinto säilyisi heidän edistyttyäänkin, liikkumista saatettiin nopeuttaa tai muutoin muuttaa sen rytmiä. Heikel korosti liikkeiden fysiologisesti oikeaa suorittamista ja hengittämistä, ja siksi ohjelmat aloitettiin hengitysliikkeellä. Ryhtiä kehitettiin erilaisilla rintakehän liikkeillä ja yläselän kohotuksilla. GutsMuthsin telineliikkeitä olivat etupäässä hyppyjä sekä kiipeämis- ja tasapainoharjoituksia. Myös Heikelin ohjelmien painopiste oli hypyissä sekä tasapaino- ja telineliikkeissä, joita hän esitteli oppaassaan yhteensä yli kaksi ja puolisataa.

Ohjelmien telineet olivat saksalaista alkuperää: pystysuorat, kaltevat ja vaakasuorat tikapuut, kohontapuu, puomi, satula, rekki, nojapuut sekä tanko ja köydet. Hyppyjä oli paljon, ja niitä tehtiin eteen, sivulle ja

kääntäen permannolla, telineiden yli, telineiltä alas tai telineitä pitkin. Voimisteluun luettiin lisäksi sellaisia liikkeitä, joita oli mahdollista tehdä luistellessa, hiihtäessä, soutuessa, uidessa tai ratsastaessa. Uutta oli myös voimisteluasu, erityinen saksalaisen mallin mukainen yhtenäinen löysä pusero ja pellavahousut, eikä univormu, kuten Ruotsissa oli käytäntönä. Oppaan kuvituksesta näkyy, että Heikel suositteli kadettien voimisteluasuksi pitkähihaista paitaa ja pitkiä housuja sekä kireää vyötä ja huomattavan korkeakantaisia kenkiä.¹²

Heikel näyttää olleen tyytyväinen voimistelun vaikutuksiin sotilaskasvatuksessa. Hän kirjoitti: ”Kuka tahansa voi havaita jossain määrin mitenkä jo yksivuotinen sotapalvelus voi luoda kalpeasta, untelosta, saamattomasta, kyssäniskaisesta maalaisrengistä, jonka käynti on laahustavaa, terveen, uljaan, hyväryhtisen, reipaskäänteisen ja -käyntisen, sanavalmiin ja henkisesti vilkkaan sotamiehen. Kaikki hyvän sotilaallisen (voimistelullisen) kasvatuksen arvokkaita hedelmiä.” Jos sotamiehen ei näitä uusia ”ruumiin- ja sielun-voimiaan tarvitsisikaan käyttää sodan verikentällä, voi hän viedä ne, hyvänä saaliina palvelusajalta kotiin rauhan-toimiin käytettäväksi. Siten ei hänen voimistelunsa ole missään tapauksessa hukkaan mennyt, vaan tulee aina tavalla taikka toisella isänmaan ja ihmiskunnan hyväksi.”¹³

Myös Suomen sotilaspiirin päällikkö kenraali Ramsey oli voimistelun ystävä. Hän oli vuonna 1894 Helsingissä järjestetyn Suomen toisen yleisen voimistelujuhlan järjestelytoimikunnan kunniajäsen. Näillä juhlilla eri pataljoonista koottu 180-miehinen voimistelujoukkue esitti järjestysliikkeistä sekä käynti- ja marssiharjoituksista muodostetun kenttäohjelman. Näytös saikin kiitosta.¹⁴ Ramseyn aloitteesta järjestettiin vuodesta 1896 lähtien Helsingin Keisarillisen Aleksanterin yliopiston voimistelulaitoksella erikoiskoulutuksena ”voimistelun- ja aseenkäytön ohjaajien valmistus Suomen armeijan joukko-osastoille”. Kurseille komennettiin joka toinen vuosi kymmenen nuorta upseeria, joilla oli hyvät voimistelulliset taipumukset. Voimistelun lisäksi heidän tuli perehtyä mahdollisimman tarkoin pisto- ja lyömämiekkailuun sekä pistintaisteluun. Sotilaskurssilaisten miekkailu- ja muita sotilaallisuontoisia harjoituksia johti tunnettu miekkailija, voimistelunopettajan tutkinnon suorittanut luutnantti Karl Björkstén. Teorialuennoille ja näytösharjoituksiin upseerit osallistuivat muiden opiskelijoiden joukossa. Koulutuksen saaneilla

upseereilla oli pataljoonaansa paluun jälkeen sotaväen voimisteluun välitön parantava vaikutus. He toimivat aliupseerikoulutuksen voimistelunopettajina ja antoivat varusmiesten kouluttajina oleville upseereille kuukauden kurssin voimistelussa ja sen opettamisessa. Nämä upseerit hoitivat myös armeijalaitoksen miekkailuvälineitä ja voimistelutelineitä sekä johtivat mahdollisuuksiensa mukaan upseerien miekkailua.¹⁵

1900-luvun alussa klassinen sotilasvoimistelu joutui kriisiin. Ensinnäkin kadettikoulun toiminta Haminassa lopetettiin vuonna 1903 Nikolai II:n antaman asevelvollisuuslain perusteella. Koulun lakkauttaminen ei tosin ollut ainoa syy klassisen perinteen kriisiin. Miekkailu- ja ratsastustaidot eivät enää olleet oleellisia sodankäynnissä. Merkittävää oli myös se, että klassinen sotilasvoimistelu oli kuulunut suomalaisen sääty-yhteiskunnan aateliston pienen piirin elämänmuotoon. Sotakoulusta oli sen kahdeksankymmentä vuotta kestäneen toiminnan aikana valmistunut vain tuhatkunta upseeria. Vielä koulun viimeisinäkin toimintavuosina oppilaista oli lähes puolet aateliston, papiston tai ylimmän virkamiehien poikia. Työväenluokan ja talonpoikaiston nuorukaiset eivät tunteneet upseeriuraa omakseen, vaikka jo vuonna 1888 kadettikoulussa oli ryhdytty noudattamaan uutta johtosääntöä, jonka myötä muillekin kuin aatelin edustajille avautui mahdollisuuksia päästä oppilaaksi. Kun 1900-luvun alussa aatelin julkinen yhteiskunnallinen vaikutus väheni, perinteinen upseeriura ei aatelinkaan piirissä ollut enää houkutteleva eikä välttämättä johtanut upseeri- tai hallintovirkamiesuralle keskushallinnon asemiin.¹⁶

Sodankäynnin tapa muuttui

1800-luvun lopulla kansallisten liikkeiden kehittyminen oli vaikuttanut sodankäynnin tapaan ja armeijalaitokseen koko Euroopassa. Yleisen asevelvollisuuden mahdollistamat massa-armeijat olivat entisiä armeijalaitoksia tehokkaampia ja halvempia. Jo 1800-luvun alussa Preussin armeija oli perustunut yleiseen asevelvollisuuteen. Tuolloin GutsMuths kehitti myös sotilasvoimistelun suuntauksensa, mutta halusi pitää sen erillään terveyttä edistävästä voimistelusta. Hänen linjauksensa kypsyi vuosien 1813–1815 sotakokemuksista. GutsMuths alkoi korostaa poi-

kien liikuntakasvatuksen kohtuullista terästämistä ilon ja hilpeyden sijaan ja suositteli voimistelua jopa osaksi sotapalvelusta. GutsMuths oli sen kannalla, että nuorisolle on annettava isänmaallinen henkinen ja aseiden käyttöön valmistava ruumiillinen kasvatusta. Teoksessaan *Turnbuch für die Schöne des Vaterlandes* hän esitteli harjoituksia uuden, aktiivisen ja kurinalaisen sotilaan kasvattamiseksi, joka osasi toimia sotilasmuodostelmissa. Samoihin aikoihin F. L. Jahn antoi GutsMuthsin voimistelulle avoimesti isänmaallisen leiman ihanteenaan aktiivinen ja karkea sotilas, joka soveltuu sissisotaan. Jos GutsMuthsin miehisuus oli moraalinen ideaali, Jahnille se oli kokemuksellista yhteisöllisyyttä ja toveruutta miesten kesken. GutsMuthsin ja Jahnin voimisteluharjoitteet eivät sinänsä juuri poikenneet toisistaan. Eroa oli siinä, minkälaista sotilastaktiikkaa voimistelu palveli. Utta Jahnin voimistelussa olivat vain rekki- ja puomiliikkeet sekä eräät voltage-harjoitukset. Varsinaisesti uutta olivat Jahnin suunnittelemat sissisotaa tukevat jalkamatkat ja taisteluleikit maastossa. Harjoituksia arvioitiin niiden sotilaallisen hyödyn eikä terveyden tai ruumiin kehityksen kriteereillä, mikä muutti harjoitusten luonnetta. Tämä oli ensi askel kohti modernia sotilasvoimistelua. Jahnin nationalistisen voimistelun kehitys päättyi vuoden 1819 voimistelukielltoon, mutta sen ideallit näkyivät myöhemmin muun muassa O. H. Jaegerin urheiluvoimistelussa.¹⁷

Suomeen näitä vaikutteita saatiin Saksassa koulutettujen jääkäreiden välityksellä. Suomen itsenäistyttyä suomalaiskansallinen nationalismi sai vapaasti kukoistaa, eivätkä sotilaat enää olleet keisarille uskollisia alamaisia. Aktiivinen sotilaspalvelus laajeni käytännössä koskemaan koko ikäryhmää autonomian ajan vajaan 10 %:n sijaan, mutta lyheni yhteen vuoteen ja sisälsi pääasiassa harjoitusta sotaa varten.¹⁸ Sotilasvoimistelua harrastettiin jossain määrin yleiseen asevelvollisuuteen perustuvassa armeijalaitoksessa, mutta varsinaisesti se säilyi suojeluskuntajärjestön liikuntamuotona.

Itsenäisessä Suomessa

Miesruumis oli muodostunut terveen ja kehittyvän valtion symboliksi. Lisäksi päättynyt suursota oli mullistavasti muuttanut taistelumenetel-

miä ja sotilaille asetettavia vaatimuksia. Voimistelu- ja urheilutoiminta olivat lamassa niin Suomen armeijalaitoksessa kuin voimisteluseuroisakin. Voimistelua ja urheilua pidettiin kuitenkin oleellisina kansan puolustuskuntoisuuden kehittämisessä sekä fyysisesti, mutta etenkin moraalisesti ja sosiaalisesti. Näin muodoin oli välttämätöntä, että voimistelu- ja urheiluelämä ei keskeytyisi kouluissa tai vapaaehtoisissa yhdistyksissä ja saataisiin hyvin alulle armeijassa. Jo vuonna 1918 sotaväen ylipäällikkö Karl Wilkman teki esityksen voimistelutuntien lisäämisestä poikakouluissa ja voimistelunopetuksen muuttamisesta sotilaallisia tarkoituksia palvelevaksi. Lisäksi Helsingin yliopiston voimistelulaitoksella koulutettiin armeijan upseereita ja aliupseereita kahden kuukauden kursilla omien yksikköjensä liikuntakasvatusneuvojiksi. Ivar Wilskmanin johtama sotaväen voimistelu- ja urheiluohtesääntöä valmisteleva komitea piti tärkeänä luoda yhdenmukainen koululiikunnasta ja armeijan liikuntakoulutuksesta koostuva järjestelmä kansan puolustusvalmiuden nostamiseksi. Kouluvoimistelua ei kuitenkaan tullut muuttaa suoranaisesti sotilasvoimisteluksi.¹⁹

Uusi sotilasvoimistelu poikkesi Heikelin 1880-luvulla suosimasta klassisesta sotilasvoimistelusta. Vaikutteita omaksuttiin saksalaisen O. H. Jaegerin (1828–1912) voimistelusta. Jaeger yhdisti aikansa liikuntakasvatuksen helleenien urheilun tarkoituksiperiin esikuvanaan lähinnä spartalainen liikuntakasvatus. Jaegerin suuntaus oli vielä jyrkemmin sotilaallinen ja kansallis-isänmaallinen kuin Jahnin luoma vapaaehtoinen seuratoiminta. Jaegerin mukaan Saksan kansasta oli luotava voimakas, yhtenäinen ja puolustuskykyinen kansa. Jaeger suosi joukkuevoimistelua ja korosti joukkuesuoritusta. Jaegerin voimistelu oli yksinkertaista sauvavoimistelua ja sotilaallista äkseerausta tai helleenien viisiottelun mukaisesti sovitettua urheilua. Järjestys-, vapaa- ja välineharjoitukset suoritettiin äärimmäisellä sotilaallisella säntillisyydellä. Välineinä olivat punnikset ja painavat rautasauvat. Sauva oli kiväärin symboli, ja komennossa sauvaa jopa nimitettiin kivääriksi ja se velvoitettiin kasarmiin tapaan kiillottamaan joka päivä. Jaegerin viisiotteluun kuului juoksua, painia, rautakuulan pituusheittoa ja voimia vaativia telineharjoituksia tangolla, nojapuilla, hevosella ja kohontapuulla sekä hyppyjä, joita saatettiin suorittaa painot käsissä.²⁰

Vuonna 1920 Klaus U. Suomela, Heikelin luotto-oppilas, laati laajan ja näyttävästi kuvitetun *Voimisteluohjesäännön*. Sen liitteenä oli Suomelan laatima sata ohjelmaa käsittävä ”Sotaväen voimisteluohjelmisto”. Koska suurin osa aloikkaista ei ollut saanut juuri mitään voimistelunopetusta, oppaan ohjelmat olivat yksinkertaisia, mutta vaikeutuivat asteittain. Voimistelu koostui järjestys-, vapaa-, väline- ja telineliikkeistä. Ohjelmat aloitettiin lyhyellä paikallajuoksulla tai -hyppelyllä, jolla haluttiin saattaa ruumis ja mieli voimistelulle suotuisaan vireeseen sekä luoda tarve hengittää syvään. Vasta toisena harjoitteena oli perinteinen hengitysluokke. Lisäksi jokaiseen ohjelmaan sisältyi juoksua joko tavallisena tahtijuoksuna tai sotilaskuntoa kehittävinä juoksuleikkeinä. Uutta oli kiväärin käyttö voimisteluvälineenä, mikä teki periaatteessa helpoista ohjelmista vaikeita ja raskaita. Tosin kivääriharjoitukset edellyttivät jo jonkinmoista voimistelullista valmiutta ja alkoivat vasta kurssien loppupuolella. Voimistelusta tuli kurinpitoharjoitusta muistuttavaa asentovoimistelua, joka oli paikoillaan pysyvää, yksitoikkoista ja raskaspoljentoista, mutta sitä oli helppo saada suurikin joukko suorittamaan yhtenäisesti ja tahdissa.

Ohjesäännön käyttö kuitenkin takkuili, vaikka joukko-osastoihin hankittiin melkoiset määrät voimisteluvälineitä. Ongelmana oli pätevän henkilökunnan ja sopivien harjoitushuoneiden vähäisyys. Käytössä olleet tilat olivat usein siinä määrin tomuisia, että hengitysharjoitukset jätettiin pois. Olosuhteet saattoivat olla muutoinkin huonot, esimerkiksi alusta märkä, ja permantoharjoitukset jouduttiin jättämään väliin. Loppujen lopuksi sotilaskoulutus käsitti niukasti säännöllisiä voimisteluharjoituksia, oikeastaan vain aamuvoimistelun, joka sekin taitamattomien aliupseereiden johtamana sujui tavallisesti hengettömän konemaisesti ja houkutteli miehistöä pinnaukseen. Urheilusta tuli näille sitäkin mieluisampaa.²¹

Suojeluskunnat jatkoivat

Suojeluskuntien toimintaan sisältyi alusta alkaen myös voimistelua. Vuonna 1920 järjestön urheilukomitean ohjelmassa haluttiin ottaa käyttöön kaikki keinot, joilla voitaisiin edistää voimistelua ja urheilua. Perusteluna oli muun muassa se, etteivät sotilasharjoitukset yksinään jaksaisi

ajan mittaan ylläpitää innostusta ja harrastusta, mutta voimistelu ja urheilu tarjoaisivat sen vaihtelun, jota suojeluskuntien aktiivinen nuoriso kaipasi.²² Komitean esitykset sopivat oivallisesti aikaan ja sen henkeen; maanpuolustuksellisuus oli voimakkaassa kasvussa valkoisessa Suomessa. Porvarilliset urheiluliitot ja suojeluskuntajärjestö toimivat saumattomasti yhteistyössä. Muun muassa suojeluskuntajärjestön voimistelun ja urheilun ylin päällikkö, voimistelunopettaja K. E. Levälahti oli myös Suomen voimistelujoukkueen johtajana Antwerpenin ja Berliinin olympiakisoissa.²³

Levälahti halusi kehittää suojeluskuntaliikkeestä porvarillisen Sokol-liikkeen, tsekkiläisen poliittisen voimisteluliikkeen toisinnon, jossa ruumiillinen kasvatus yhdistyisi kansalliseen poliittiseen liikkeeseen. Leena Laineen arvion mukaan Levälahti onnistui luomaan Sokol-liikkeestä realistisen suomalaisen version.²⁴ Levälahden johtaman voimistelukoulutuksen laajuutta kuvastaa, että suojeluskuntapiirien urheiluohjaajiksi kohosi seitsemän voimistelunopettajaa ja saman verran seminaarin suorittaneita. Huomattavien määrärahojen turvin kahdeksan vuoden aikana koulutettiin yli 800 voimistelun ja urheilun ohjaajaa. Urheiluohjaajien jatkokoulutukseen kuului myös sotilaallista koulutusta, ensin suojeluskuntaupseeriksi ja myöhemmin reserviupseeriksi, sillä suuri osa näistä oli alun perin aliuupseereita.²⁵ Ohjaajat tekivät eri puolilla piiriään myös ”kenttätöitä” pitämällä valveuttamispuheita tuhansille kuulijoille sekä antamalla opetusta voimistelussa, palloilussa ja yleisurheilussa. Lisäksi piireissä toimeenpannuilla 7–10 päivän kursseilla koulutettiin vuosittain 300–400 voimistelu- ja urheiluneuvojaa.²⁶

Levälahti uudisti voimistelun suojeluskuntalaisten tarpeiden mukaiseksi. Hänen mielestään käytössä ollut seuravoimistelu oli asentoilevaa ja liiaksi plastiikkaan tähtäävää, eikä siksi soveltunut suurten joukkojen harrastukseksi. Suojeluskunnissa voimistelua harjoitettiin urheilijain lihasten kuntouttamiseksi ja yleisenä muoto- ja kurikoulutuksena, ja siksi sen tuli olla liikkuvaa ja kansanomaista. Levälahti tutustui Tanskaan suuntautuneella opintomatallaan Nils Bukhin järjestelmään. Bukhin primitiivinen eli perusvoimistelu oli vauhdikasta, rytmillistä ja tehokasta. Sen oli tarkoituksena vähentää jäykkyyttä ja nivelten kankeutta. Levälahti yhdisti Bukhin perusvoimistelun saksalaisiin joukkovoimis-

telunmuotoihin, mikä teki voimistelusta elävämpää ja suoritustavasta voimakkaampaa ja miehisempää.

Levälahti säilytti silti oppi-isänsä Heikelin järjestelmän pohjan ja korosti ryhtiä sekä käynnin ja juoksun kauneutta. Bukh oli kehittänyt järjestelmänsä Ollerupin voimistelukansanopistolla, jossa hänellä oli oppilaina maatyötä tekeviä nuoria. Näiden ongelmana oli jäykkyys, voimien epätasainen jakautuminen lihasten kesken ja taitamattomuus voimankäytössä. Vaativissa ohjelmissa voimistelijat joutuivat tekemään asentoja, joista heille ei ollut sanottavaa hyötyä jäykkyytensä vuoksi. Bukhin järjestelmä perustui Lingin korjaavaan voimisteluun. Suppeaan liikevarastoonsa Bukh oli ruotsalaisesta voimistelusta hyväksynyt hypyjä, käynnin ja käyntilajit, erilaisia selän taivutuksia, venytyksiä, liikkuvuutta lisääviä liikkeitä ja kohontaliikkeitä, kännenheittoja ja pyöryksiä sekä erilaisia notkeusharjoituksia kuten kuperkeikat, voltit ja telinehypyt. Liikkeet tehtiin vauhdikkaasti ja yhtäjaksoisesti, eikä tyydytty sellaiseen lepäämiseen, johon oli voimistelussa totuttu.²⁷

Voimistelukulttuurin vaikuttajien piirissä Bukhin perusvoimistelua ei pidetty soveliaana näytösvoimisteluksi, koska siinä ei tavoiteltu esteettistä vaikutelmaa.²⁸ Tästä huolimatta suurista kenttänäytöksistä tuli osa suojeluskuntien julkisuuskuvaa. Jo vuonna 1920 lähes 1600 suojeluskuntalaista osallistui SVUL:n kanssa pidettyyn kenttänäytökseen. Isänmaallinen innostus oli suuri ja suojeluskuntalaisten voimistelijoiden osanotto antoi juhlille erikoisen sävyn. Vuoden 1921 alkupuolella suojeluskunnissa valmistauduttiin niin ikään Levälahden johdolla Helsingin yleisillä voimistelujuhllilla esitettävään kenttänäytökseen, josta muodostui Suomessa ennen näkemätön. *Suomen Urheilulehden* (2.7.1921) mukaan yhtenäinen valkoasuinen joukko loi haltioittavaa nähtävää. Silmää hivelevien, vaihtelevien marssimuodostelmien jälkeen täytti yli 1500-miehinen joukko Helsingin pallokentän laidasta laitaan avorivistöön levittäytyttyään. Juhlallinen ja mukaansatempaava näytös perustui massaan ja vauhtiin, sillä jatkuva joustava liikkuminen esivoimistelijoiden ja rumpsäestyksen tahdissa ei sisältänyt yhtään jäykkää asentoa tai kuollutta hetkeä. Näin mieslukuista voimistelunäytöstä ei enää myöhemmin järjestetty, mutta näytösvoimistelun taso kohosi entisestään. Suojeluskuntajärjestö syvensi yhteistyötään SVUL:n, SNLL:n ja armeijan kanssa vuoden 1924 voimistelujuhlassa, ja vuoden 1927 juhlissa suojeluskun-

tavoimistelijat olivat jo suurin osallistujaryhmä. Juhlat olivat maamme koko liikuntakulttuurin voimannäyttö ja tason nousun osoittaja.²⁹

Lisäksi suojeluskuntajärjestöllä oli 1920-luvulla viidet omat voimistelujuhlat. Omissa juhlissa yhteisvoimisteluun osallistuvien määrä ei juuri ylittänyt 600–800 miestä, sillä näytöksiin pääsivät mukaan vain kilpailujoukkueiden jäsenet. Vuonna 1922 oli alettu järjestää suojeluskuntien välisiä voimistelukilpailuja neljässä sarjassa. Kaupunkisuojeluskuntajoukkueeseen kuului johtajan lisäksi kaksitoista voimistelijaa ja muihin joukkueisiin johtaja ja kahdeksan voimistelijaa. Kilpailuissa tavoiteltiin ensisijaisesti joukkueen eikä yksilöiden hyvää sijoittumista. Sotilaallisuutta vaadittiin ja noudatettiin vain sikäli, kuin se oli välttämätöntä muodon tai kurin ylläpitämiseksi. Kilpailulajin tuli soveltua suurten joukkojen massaurheiluksi niin, että lajia voitiin harjoittaa vaatimattomissa maalaisoloissakin ilman avustajia ja kalliita välineitä. Tämä vaikutti telinevoimistelun harrastamisen vähenemiseen, ja sotilasvoimistelusta tuli aluksi vain vapaavoimistelua. Myöhemmin otettiin jossain määrin käyttöön myös sauvaliikkeitä ja helppoja telineliikkeitä. Vuonna 1925 liitettiin ohjelmaan mieskohtaiset voimistelukilpailut, joihin kuului viisiottelu, ja vuonna 1928 lisäksi SVUL:n voimistelumerkin liikkeet. Mieskohtaisissa kilpailuissa maineikkain voittaja oli Heikki Savolainen.³⁰ Voimistelun suhteellista asemaa muihin lajeihin nähden kuvaa, että vuonna 1922 voimistelukilpailuihin osallistui 40 joukkuetta, yhteensä 458 miestä, mutta hiihtokilpailuihin osallistui 481 joukkuetta, yhteensä 6921 miestä. Pari vuotta myöhemmin vuonna 1924 vastaavat luvut olivat 86 ja 1269 joukkuetta sekä 1088 ja 15 896 miestä.³¹

Suojeluskuntavoimistelu keskittyi Itä-Suomeen, etenkin Viipurin suojeluskuntapiiriin. Siellä toimi vakavaraisia, paikallisen teollisuuden tukemia suojeluskuntia, joilla oli mahdollisuus voimistelusaleihin. Toimintaa johti voimistelunopettaja Yrjö Nykänen vuoteen 1926 asti. Niinpä Viipurin suojeluskuntapiiri sijoittui kaupunkien sarjassa tavallisesti joko ensimmäiseksi tai toiseksi. Myös Lappeenranta ylsi palkintosijoille. Maalaiskuntien sarjassa niin ikään Viipurin piirin kunnat olivat kärkisiijoilla. Vuonna 1926 järjestön mestaruuskilpailuissa Viipurin piiri keräsi palkintoja enemmän kuin muut piirit yhteensä.³²

Vuonna 1930 SVUL:n kanssa pidetyssä yhteisnäytöksessä oli edelleen suunnilleen saman veran suojeluskuntajärjestön edustajia kuin vuosi-

kymmen aikaisemmin, mutta noin puolet näistä oli poikia. Tämä kertoi aikuisten siirtymisestä muihin lajeihin. Ihannesotilaan normi oli muuttunut siinä määrin, ettei voimistelun luomia tekniikkoja ja ruumiinhalintaa pidetty enää yhtä tärkeinä.³³ Suojeluskuntajärjestössä oli vuonna 1928 valmistunut yksityiskohtainen ohjelma 12–16-vuotiaiden poikatyötä varten, ja voimistelu oli yksi ohjelman kahdeksasta osakokonaisuudesta. Voimisteluun kuului järjestys-, vapaa- ja telineharjoitteita. Telineinä olivat klassiset telineet: rekki, tanko, köydet, puolapuut, nojapuut, penkki, pukki, arkku sekä erilaiset hyppytelineet, joille annettiin tarkat ohjeet ja tavoitteet. Tosin Levälahden ohjelman mukainen voimisteluharrastus oli tavoitteiltaan epärealistinen, varsinkin kun telinevoimistelun edellyttämiä tiloja tai telineitä ei aina ollut käytettävissä. Silloin voimistelussa harjoiteltiin ohjelmaan sisältyviä leikkejä, kuten ”kissa ja hiiri”, ”rosvo ja poliisi”, turnajaiset ja polttopallo. Myös suojeluskuntajärjestön poikien voimistelukilpailuihin osallistujien määrä jäi murto-osaan hiihtokilpailuihin osallistuvien joukosta, ollen esimerkiksi vuonna 1934 vain 6 % ja vuonna 1939 vain 3 %. Voimistelupyramidit ja muut ryhmämuodostelmat olivat silti tärkeä osa suojeluskuntien näytöksiä.³⁴

Vielä kesällä 1933 kuudessatoista piirissä kahdestakymmenestäkahdesta suojeluskuntapiiristä järjestettiin omat voimistelujuhlat yhteistyössä lottapiirien ja SVUL:n kanssa. Juhlien ohjelmaan kuului miesten, naisten ja poikien yhteisvoimistelunäytökset, voimistelupyramideja sekä mahdollisuuksien mukaan joukkuevoimistelukilpailu. Maakunnalliset voimistelujuhlat onnistuivat erinomaisesti, ja niillä nähtiin komeita voimisteluesityksiä. Juhlien jälkeen useat piiriesikunnat raportoivat yliesikunnalle, että tapahtumilla oli suureen yleisöön nähden huomattava propagandaluonne. Kiistatta oli syntynyt vaikutelma huomattavasta ja isänmaallishenkisestä voimisteluharrastuksesta siitäkin huolimatta, että esityksissä voimisteli vain runsas kolme prosenttia maan suojeluskuntalaisista.

Suojeluskuntajärjestö oli 1930-luvulla mukana kaikissa suurissa voimistelujuhlissa. Vielä vuonna 1938 Suomen Voimisteluliiton suurkisoihin otti osaa 500 suojeluskuntalaista. Pitkin kolmekymmentälukua suojeluskuntain yliesikunnan urheiluosasto jaksoi korostaa voimistelun merkitystä kaiken muun urheilun ja fyysisen kunnon perusvalmennuksena. Yliesikunnan päällystökoululla pidettiin vuosina 1931, 1932, 1938

ja 1939 tammikuiset voimistelujohtajan kurssit, joiden ensisijaisena tavoitteena oli kouluttaa piireihin urheiluneuvoja. Nämä välittäisivät uusia tietoja ja taitoja oman suojeluskuntansa jäsenille. Ongelmat olivat silti ilmeisiä. Suojeluskuntien näyttävistä voimistelunäytöksistä huolimatta voimistelun opetus ja harrastus oli hiipunut pikkuhiljaa.³⁵

Pihkalan sotilaallinen linjaus

Levälahden seuraaja Lauri Pihkala ei ollut voimistelumies. Pihkalan mukaan ajatus laajasta poliittisesta voimisteluliikkeestä oli mahdoton harvaan asutussa ja kylmässä Suomessa.³⁶ Jo vuonna 1921 Pihkala oli suojeluskuntalehdessä voimakkaasti korostanut maanpuolustusta urheilutoiminnan motiivina.³⁷ Pihkalan kaudella suojeluskunnat alkoivat kehittää ruumiinharjoituksia sotilaallisemmiksi ja korostaa sotilaallisia lajeja. Urheilulla ei sinänsä, edes lajivalikoiman monipuolisuudella, ollut enää entistä arvoa soturikuntoisuuden kehittäjänä. Vuonna 1934 yliesikunta vahvisti suojeluskuntain yliesikunnan sotilaallisen jaoston päällikön Niilo Sigellin kehittämän lähitaistelukoulutusta palvelevan sotilasottelun säännöt, joiden mukaisena laji otettiin heti kilpailuohjelmiin. Siihen kuului estejuoksu, käsikranaatin tarkkuus- ja pituusheitto, pistintaistelu, taisteluammunta ja kaivautuminen. Ei ole mahdotonta, että Jaegerin urheiluvoimistelun viisiottelusta olisi saatu innoitusta suomalaisen sotilasotteluun. Sotilasottelun lisäksi painopiste oli hiihdossa, amunnassa, suunnistuksessa ja ampumahiihdossa.³⁸

Uusi sotilas oli energinen, teräksinen ja valmis taisteluun. Normiksi muodostunut ihanne perustui vallitsevaan eurooppalaiseen kehitykseen. Monessa Euroopan maassa oltiin sillä kannalla, että sota oli miehisyiden kasvattajana voimistelua tehokkaampaa. Tähän liittyi voimaperäisesti harjoitettu ruumis sekä jokaisen kansalaisen velvollisuus kantaa asetta ja mahdollisuus kuolla taistelussa kansakunnan puolesta. Pihkalan filosofiassa tämä näkyi urheilun ymmärtämisenä taistelukoulutuksen pohjaksi ja erottamattomaksi osaksi sotapalvelusta. Hän oli sillä kannalla, että sotilaiden ruumiinharjoitusten ”ytimenä ovat tehon, ponnistuksen ja taistelemisen harrastukset, uhrimieleksi ja ritarillisuudeksi tiivistynyt ja kohonnut henki.”³⁹ Voimistelu koki arvonalennuksen eikä sillä enää ollut tehtävää suomalaisen sotilaan kasvattamisessa.

Viitteet

- 1 Jaana Gluschkoff, *Murtuva säättyvalta, kestävä eliitti*. Bibliotheca Historica 112. SKS, Helsinki (2008), 84–85.
- 2 Kalervo Ilmanen & Touko Voutilainen, *Jumpasta Tiedekunnaksi. Suomalainen voimistelunopettajakoulutus 100 vuotta 1882–1982*. Valtion painatuskeskus, Helsinki (1982), 16; Tauno Kuosa, *Upseerikoulutus ennen itsenäistymistä. Suomalainen upseerikoulutus 200 vuotta 1779–1979*. Joensuu (1978), 23–25, 30–41; Henning Fors, *Från forngrekisk till svensk idrott 1900*. Svenska Finlands Idrottsförbunds skrifter I. Åbo tidnings och tryckeri aktiebolag (1937), 111–122.
- 3 Ilmanen & Voutilainen 1982, 16; Kuosa 1978, 23–25, 30–41; Fors 1937, 111–122.
- 4 Leena Laine, *Vapaaehtoisten järjestöjen kehitys ruumiinkulttuurin alueella Suomessa v. 1856–1917*. Liikuntatieteellisen seuran julkaisu no 93A, Helsinki (1984), 32; Gluschkoff 2008, 112–113, 228, 325.
- 5 Heikki Lempa, *Beyond the Gymnasium*. Lexington books, Rowman & Littlefield Publishers, inc., U.S.A (2007), 81, 93, 95.
- 6 Ilmanen & Voutilainen 1982, 14–16.
- 7 Eija-Leena Wuolio, *Suomen liikuntahistoria*. Liikuntatieteellinen seura. Valtion painatuskeskus, Helsinki (1982), 24; Antero Heikkinen, Voimistelun läpimurto. Teoksessa Teijo Pyykkönen (toim.): *Suomi uskoi urheiluluun*. Liikuntatieteellisen seuran julkaisu nro 131, VAPK kustannus, Helsinki (1992), 72.
- 8 Kuosa 1978, 44; Wuolio 1982, 62; Laine 1984, 61.
- 9 Kuosa 1978, 44; Wuolio 1982, 62; Laine 1984, 61; J. E. O. Screen, *Suomalaiset tärkeämpujat; Suomen ”vanha sotaväki” 1881–1901*. suomennos Heikki Tiilikainen. Sotilasperinteen seura ry:n julkaisusarja no 4, Helsinki (2000), 233.
- 10 *Neuvoja sotavoimistelussa*. G. W. Eklund, Helsingissä (1881), 1.
- 11 *Neuvoja sotavoimistelussa*. 1881, 1–8.
- 12 *Neuvoja sotavoimistelussa* 1881, 7, 9, 12–15, 122–123, kuvaliite; Lempa 2007, 67.
- 13 *Neuvoja sotavoimistelussa* 1881, 8–9.
- 14 Laine 1984, 146; Screen 2000, 117, 154–156.
- 15 Klaus U. Suomela, *Urheilun maailmanhistoria*. WSOY, Porvoo–Helsinki (1953), 281–282.
- 16 Laine 1984, 32; Kuosa 1978, 54, 6–62; Gluschkoff 2008, 112–113, 228, 325.
- 17 Lempa 2007, 82–85, 93–94.
- 18 Anders Ahlbäck, Där pojkar blir män. Manlighetskonstruktion i finländska tidskrifter för värnpliktiga 1890–1940. *Historisk tidskrift för Finland* nr 2/2004, 135–165.
- 19 Erkki Vasara, *Valkoisen Suomen urbeilevat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilun ja kasvatustoiminta vuosina 1918–1939*. Bibliotheca Historica 23. SKS Helsinki (1997), 115.
- 20 Suomela 1953, 158–160; Kl. U. Suomela, *Urheilun ja voimistelun historia*. Porvoo, WSOY (1926), 87–89.
- 21 Suomela, Kl. U., *Sotaväen voimisteluohjelmisto*. Otava, Helsinki (1920); *Voimisteluohjesääntö* (V. O.). Otava, Helsinki, 1920.
- 22 Hersalo N. V., *Suojeluskuntain historia II*. Kustantaja Hata oy, Vaasa (1962), 147.
- 23 Leena Laine, Ruumiinharjoitusten monet muodot. Teoksessa Teijo Pyykkönen

- (toim.): *Suomi uskoi urheiluun*. Liikuntatieteellisen seuran julkaisu nro 131, VAPK kustannus, Helsinki (1992), 166–167; Hersalo 1962, 151.
- 24 Laine 1992, 166–167, 202.
- 25 Vasara 1997, 149.
- 26 K. E. Levälähti, *Levä kertoo urheilumuistojaan*. Arvi A. Karisto oy., 197, 200.
- 27 Aimo Halila & Paul Sirmeikkö. *Suomen Voimistelu- ja Urheiluliitto. 1900–1960*. Suomen Voimistelu- ja Urheiluliitto, Vammala (1960), 353; Suomela 1953, 333–335; Kaarina Kari, *Primitiivinen eli perusvoimistelu*. WSOY, Porvoo (1925), 8–9, 28–29, 35–36.
- 28 Esim. Kari 1925, 81.
- 29 Halila & Sirmeikkö 1960, 337–338; Vasara 1997, 108; Hersalo 1962, 151, 162, 284.
- 30 Vasara 1997, 111; Levälähti, 186, 190–191; Hersalo 1962, 153–154, 162.
- 31 Hersalo 1962, 154.
- 32 Hersalo 1962, 425.
- 33 Vasara 1997, 162, 257.
- 34 Vasara 1997, 564, 566, 606–607.
- 35 Vasara 1997, 385, 441–443; Halila & Sirmeikkö 1960, 340.
- 36 Laine 1992, 166–167.
- 37 Vasara 1997, 114–115.
- 38 Vasara 1997, 424–425, 469.
- 39 Harri Salimäki, *Isänmaan ja urheilu-uskon mies. Lauri Pihkala modernin urheiluaatteen esitaistelijana*. Bibliotheca Historica 62. SKS, Helsinki (2000), 246; Ahlbäck 2004, 148.